

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ

(Στο κελί φυλακής ενός μελλοθάνατου, με ένα κρεβάτι και μια καρέκλα, στην οποία υποτίθεται ότι κάθεται ο ιερέας που τον επισκέφθηκε για να τον εξομολογήσει).

ΜΕΛΛΟΘΑΝΑΤΟΣ

... Ε και λοιπόν; Τι έγινε που θα πεθάνω ...Σιγά ... Έτσι κι αλλιώς εδώ που φτάσανε τα πράγματα, τίποτε δεν πρόκειται να αλλάξει πλέον. Αύριο τα χαράματα, στις 5, θα έλθουν με πάρουν για την αίθουσα εκτελέσεων. Κι από κει και πέρα θα ακολουθήσει κανονικά η διαδικασία: θα με καθίσουν στην πολυθρόνα ... Θα με δέσουν ... Θα μου καρφώσουν την ένεση με το θανατηφόρο δηλητήριο ... Λίγα λεπτά αναμονής ... Και μετά ... πάπαλα ... Δεν θα υπάρχω.

Θα πρέπει, ωστόσο, να κρατήσω την ψυχραιμία μου, όπως άλλωστε ως τώρα, τουλάχιστον τον τελευταίο καιρό, προσπάθησα –με επιτυχία, θέλω να πιστεύω– να κάνω. Γιατί, δηλαδή, θα πρέπει να λυπάμαι, να εκλιπαρώ, να δυσανασχετώ που θα πεθάνω; Τι; Μήπως θα αλλάξει τίποτε; Όταν με ρώτησε ο δεσμοφύλακας, αν θα ήθελα να έλθει ο παπάς για να με εξομολογήσει και να μου συμπαρασταθεί τις τελευταίες αυτές ώρες, του είπα ότι μου ήταν εντελώς περιττό. Αυτό, μην το παρεξηγήσεις, δεν έχει να κάνει με σας τους παπάδες. Εντολές εκτελείτε κι εσείς. Απλώς, εγώ έχω προετοιμαστεί αλλιώς. Ξέρεις, όταν, μετά την τελική απόφαση του δικαστηρίου, με φέρανε εδώ, βρήκα πάνω στο κρεβάτι την Αγία Γραφή. Προφανώς, την είχαν αφήσει, για να την διαβάσω, μπας και μεταμεληθώ βαθιά

μέσα μου για το έγκλημά μου. Ε, το πιστεύεις; ούτε που την άνοιξα. Ήξερα μέσες-άκρες τι λέει –όπως κι ο κάθε χριστιανός, άλλωστε. Η εκκλησία φροντίζει ό, τι θέλει να μάθουμε να το μάθουμε πριν αρχίσει να δουλεύει το μυαλουδάκι μας μόνο του. Από μικρό παιδάκι μου έμαθαν τι είναι ο Θεός, ότι κατοικεί κάπου εκεί πάνω στον ουρανό χωρίς αυτό να τον εμποδίζει, όποτε θέλει να βρίσκεται εδώ, εκεί, παραπέρα –πανταχού παρών, που λένε–, ότι μπορώ να τον επικαλούμαι πάντοτε στις δύσκολες στιγμές στην ζωή μου, πώς να προσεύχομαι, τι να ζητάω στην προσευχή μου, να σέβομαι τους γονείς μου, να μην λέω ψέματα ... Αλίμονό μου, αν αδιαφορούσα για κάτι από όλα αυτά ή παραβίαζα καμιά από τις σοφές εντολές του Κυρίου,–θα τον έβρισκα μπροστά μου, έτοιμο να μου φερθεί αλύπητα. Όλα αυτά είχαν τυπωθεί καλά μέσα μου –τόσο καλά που μπορούσα να τα επαναλάβω ανά πάσα στιγμή μηχανικά, λες και υπήρχε εντός μου μια κασέτα που μόλις πατούσα το κουμπί άρχιζε να δουλεύει.

Μεγαλώνοντας, ωστόσο, διαπίστωσα ότι η ζωή είναι πιο πολύπλοκη από όσο μου την είχαν παρουσιάσει έτσι, ώστε να μην μπορεί να χωρέσει μέσα σε όσα μου είχαν μάθει. Μπορεί η κασέτα εντός μου να επαναλάμβανε σταθερά και αναλλοίωτα ότι δεν πρέπει να λέμε ποτέ ψέματα, αλλά πόσες φορές, αλήθεια, δεν χρειάστηκε να πω ψέματα, γιατί διαφορετικά θα γινόμουν η αιτία να συμβεί κάτι που θα το έφερνα βάρος στην συνείδησή μου. Μπορεί η κασέτα εντός μου να επαναλάμβανε συνεχώς μέσα μου ότι από σεβασμό προς τον πατέρα μας και την μητέρα μας δεν θα έπρεπε να τους αντιμιλάμε και να τους κρίνομε, αλλά δεν ήταν λίγες οι φορές που και τους αντιμίλησα και δεν σεβάστηκα τις επιθυμίες τους. Ακόμη και φόνο έκανα –για τον οποίο, άλλωστε καταδικάστηκα να πληρώσω με την δική μου ζωή.

Το να αφαιρέσεις την ζωή του άλλου, σύμφωνα με την εντολή του Θεού ου φονεύσεις, είναι ασυγχώρητη αμαρτία. Δεν θέλω να δικαιολογήσω τον εαυτό μου, αλλά να ... Ασφαλώς το να σκοτώσει κάποιος κάποιον είναι αμάρτημα, βαρύ αμάρτημα, δεν λέω ... Όχι, όμως, και

υποχρεωτικά ασυγχώρητο. Γιατί, δηλαδή, ο Ιησούς του Ναυή στην Παλαιά Διαθήκη δεν εξολόθρευσε, με την ευλογία του Θεού μάλιστα. ένα σωρό από αλλόθρησκους;

Το καταλαβαίνω ότι η εκκλησία έτσι, επιβάλλοντάς μας στην αρχή της ζωής μας τις νουθεσίες και τις εντολές της, κάνει μια χαρά την δουλειά της. Τι αντιστάσεις, αλήθεια, μπορεί να έχει ένα παιδί σε ό,τι του λένε να κάνει.

Δεν σκέφτεται, όμως, η εκκλησία, ή –δεν ξέρω– ίσως, και να μην την νοιάζει κιόλας αν με την στρατηγική της αυτή αργότερα, όταν μπλεχτούμε στα γεγονότα της ζωής και δεν μπορούμε να ανταποκριθούμε στις εντολές της, μας υποχρεώνει να ζούμε σαν υποκριτές. Να κάνουμε, δηλαδή, πράγματα αντίθετα με ό,τι μας λένε τα λόγια του Θεού, ενώ, συγχρόνως, καθώς η κασέτα παίζει μέσα μας, εμείς εξακολουθούμε να επαναλαμβάνουμε τα λόγια του Θεού σαν να μην τρέχει τίποτε.

Ήθελα, σε ό,τι με αφορά, να δώσω ένα τέλος στην υποκρισία αυτή. Βέβαια, θα μπορούσε να πει κανείς ότι εκ των πραγμάτων έμπαινε για μένα αυτό το τέλος. Ένας βαρυποινίτης, όπως εγώ, κλεισμένος σε μια φυλακή υψίστης ασφαλείας, δεν μπορεί, όπως καταλαβαίνεις, να έχει καμιά επαφή με οποιοδήποτε συνάνθρωπό του και, συνεπώς, δεν έχει την δυνατότητα να κάνει οτιδήποτε θα μπορούσε να έλθει σε σύγκρουση με όσα η κασέτα μέσα του μονότονα επαναλαμβάνει ότι πρέπει να κάνουμε σε σχέση με τους άλλους. Αυτό, όμως, δεν πάει να πει ότι στις ατέλειωτες ώρες της μοναξιάς του σταματάει το μυαλό του να δουλεύει, ότι δεν αναλογίζεται την ζωή έξω, ότι δεν αναρωτιέται πώς, αν ήταν ανάμεσα στους άλλους, θα αντιδρούσε στις διάφορες προκλήσεις στις οποίες θα ήταν υποχρεωμένος να απαντήσει, μήπως ο τρόπος που θα αντιδρούσε θα ήταν αντίθετος με όσα η κασέτα μέσα του μονότονα θα συνέχιζε να επαναλαμβάνει.

Θέλω, πεθαίνοντας, να παραδώσω το πνεύμα μου καθαρό από τέτοιες συγκρούσεις. Τουλάχιστον, αυτό! Γι' αυτό, σκέφτηκα –όχι μια και δυο φορές μόνο– ότι θα έπρεπε να ξαναπιιάσω το νήμα της ιστορίας μου από την αρχή, να σκύψω βαθιά μέσα μου και να δω τι μου ανήκει και μπορεί να κατευθύνει την σκέψη μου για να το κρατήσω, και τι μου είναι ξένο και βλαβερό για να το αποβάλω. Έτσι, ίσως, η ζωή μου να αποκτούσε μια συνέχεια, κάποια ισορροπία.

Πώς, όμως, και από πού να αρχίσω την καταβύθισή μου. Πόσες φορές δεν ξεκίνησα να βουτήξω βαθιά μέσα μου και να δω από κοντά ένα- ένα ό, τι υπήρχε εκεί κάτω, για να τα βάλω μετά όλα στην σειρά. Πάντα, ωστόσο, κάτι με κρατούσε να μην κάνω την βουτιά.

Τώρα πια ξέρω γιατί: ήταν ο ανομολόγητος φόβος μου ότι, αν βουτούσα, ύστερα δεν θα μπορούσα να ξαναβγώ πάνω στην επιφάνεια. Το συνειδητοποίησα αυτό ένα βράδυ που ήμουνα ξαπλωμένος κοιτώντας το ταβάνι και σκεφτόμουν τι στο διάβολο ήμουνα πίσω από τα μάτια μου, πίσω από τα αυτιά μου, πίσω από την μύτη μου, κάτω από το δέρμα μου ...

Η λύση που ζητάς για κάτι που σε απασχολεί, να ξέρεις, μπορεί να υπάρχει μπροστά σου, κι εσύ απλώς να μην την έχεις προσέξει. Κάποια πρόνοια υπάρχει στον κόσμο που φροντίζει για όλα τα πράγματα. Εμείς δεν την εντοπίζουμε, αλλά αυτή υπάρχει –πρέπει να υπάρχει κάπου. Χρειάζεται, ίσως, ένα τυχαίο περιστατικό, για να μας κάνει να την υποψιαστούμε.

Ε, λοιπόν, κάποια μέρα το κωλόπαιδο αυτό ο φύλακας μου είπε κάτι που μου άναψαν τα λαμπάκια ... Για την ακρίβεια, δεν ήταν τόσο αυτό που είπε –να, αν με ρωτήσεις ούτε που θυμάμαι να σου πω τι μου είπε–, αλλά ήταν το ύφος του ... η ειρωνεία του. Άρπαξα, τότε,

ένα από τα βιβλία εκείνα εκεί χάμω ...Όποιο βρήκα μπροστά μου, να του το πετάξω στο κεφάλι. Έχε χάρη που πρόφτασε κι έκλεισε την πόρτα

Τέλος πάντων, το βιβλίο χτυπώντας πάνω στην πόρτα με την δύναμη που το πέταξα έγινε φύλο-φτερό. Μου το είχε φέρει η αδελφή μου, κι εγώ το έκανα κομμάτια ... Κρίμα! Ξέρω, βέβαια, αν το έβλεπε έτσι, δεν θα μου έλεγε τίποτε ...Δεν θα ήθελε να με φορτώσει περισσότερο ...Μέσα της, όμως, ήμουν βέβαιος, θα πληγωνόταν πολύ. Όποτε ερχόταν να με επισκεφτεί, ανάμεσα σε όσα μου έφερνε, άφηνε και κανένα βιβλίο, επαναλαμβάνοντάς μου ότι ένα βιβλίο μπορεί να σε κάνει να αλλάξεις. Της άρεσε και της ίδιας να διαβάζει πολύ. Ήταν, βλέπεις, και η δουλειά της ... Φιλολόγος στο λύκειο ... Αν κι εδώ που τα λέμε, αυτό δεν σημαίνει και πολλά ... Ήξερα άλλους συναδέλφους της που έξω από το σχολείο δεν έπιαναν βιβλίο στα χέρια τους ... Σαν δεν ντρέπονται ...Εντάξει εγώ είχα μια δικαιολογία που αδιαφορούσα για το διάβασμα ... Στο πολυτεχνείο όλη η προσπάθεια ήταν πώς θα βγάζανε καλούς μηχανικούς ... Τα άλλα, μυθιστορήματα, διηγήματα, ψυχολογίες, φιλοσοφίες ... ήταν χάσιμο χρόνου ... Αυτήν την αντίληψη –δεν ξέρω: συνειδητά ή ασύνειδα – μας είχαν καλλιεργήσει ...

Ένα καλό, πάντως, που μου πρόσφερε η φυλακή, από ένα σημείο και μετά τουλάχιστον, μπορώ να σου πω ότι ήταν το διάβασμα. Έμαθα τι σπουδαίο πράγμα είναι να διευρύνει κανείς διαρκώς τον ορίζοντα του μυαλού του μέσα από την ανάγνωση βιβλίων. Πόση ικανοποίηση μπορώ, αλήθεια, να νιώθω κάθε φορά που, διατρέχοντας ένα βιβλίο, μια καινούρια ιδέα έρχεται να προστεθεί στις άλλες ιδέες που ήδη έχω αντλήσει από άλλα βιβλία που συνέβη να διαβάσω πριν.

Όπως γίνεται, γενικά, με τις συγκυρίες της ζωής μας, χρειάστηκε για την στροφή μου αυτή να γίνει κάτι, να δοθεί μια αφορμή. Κι αυτή, εμφανίστηκε, όταν είδα διαλυμένο στο

πάτωμα το βιβλίο που είχα εκσφενδονίσει στον φύλακα ... Ένωσα κάτι σαν ενοχή. Τι έφταιγε αυτό, σκέφτηκα. Αισθάνθηκα την ανάγκη να επανορθώσω ... Να το κάνω όπως ήταν ... Το μάζεψα, έτσι όπως είχε διαλυθεί, κάνοντάς το ένα σωρό στο πάτωμα και μετά το πήρα προσεκτικά στα χέρια μου, το σήκωσα από χάρω και το ακούμπησα απαλά πάνω στο κρεβάτι, για να βάλω τις σελίδες του στην σειρά. Έλειπε μια ... Είχε πάει κι είχε χωθεί, η κερατένια, κάτω από την καρέκλα που κάθεσαι, λες κι ήθελε να κρυφτεί από την μανία μου εναντίον του δεσμοφύλακα. Έσκυψα και την έπιασα, και έτσι όπως την κράτησα στα χέρια μου, ... δεν ξέρω ... αλλά ασυναίσθητα ... σαν κάτι ... η πρόνοια που σου έλεγα προηγουμένως ... να με έσπρωξε να επικεντρώσω την ματιά μου επάνω της. «Σκάβε μέσα σου! Μέσα σου είναι η πηγή του καλού και θα αναβρύζει ακατάπαυστα, αν ακατάπαυστα σκάβεις» Έτσι άρχιζε, αν θυμάμαι καλά ... Αναρωτήθηκα τι στο διάτανο θα μπορούσε να σημαίνει η προτροπή αυτή. Διάβασα την υπόλοιπη σελίδα χωρίς να βγάλω άκρη. Συλλογισμοί και αφορισμοί ασύνδετοι μεταξύ τους, σκόρπια αποφθέγματα. Όλο το βιβλίο, ξεφυλλίζοντάς το μετά, είδα ότι ήταν γραμμένο έτσι. Ο τίτλος του ο ίδιος, –«Εις εαυτόν», αυτός ήταν ο τίτλος– μου φάνηκε αλλόκοτος. Μετά βέβαια, από τον πρόλογο, κατάλαβα πως επρόκειτο για τους στοχασμούς ενός ρωμαίου αυτοκράτορα του 2ου αιώνα μετά Χριστόν, του Μάρκου Αυρήλιου, τους οποίους κατέγραψε συζητώντας με τον εαυτό του σε στιγμές μοναξιάς και ειλικρίνειας ... Κάτι σαν προσωπικό ημερολόγιο, να πούμε.

Τελικά, ο άνθρωπος αυτός, όπως διάβασα στην εισαγωγή, αλλά και σε άλλα βιβλία που εν τω μεταξύ παράγγειλα στην αδελφή μου να μου φέρει, έζησε μια ταλαιπωρημένη ζωή. Γιατί μπορεί μεν να έγινε αυτοκράτορας –στα 40 του, παρεπιμπτόντως– αλλά οι δυσκολίες που αντιμετώπισε στα 20 χρόνια της βασιλείας του ήταν πολλές και τεράστιες: μακροχρόνιοι πόλεμοι που, για να κρατήσει αλώβητη την αυτοκρατορία, αναγκάστηκε να κάνει σε Ασία και Ευρώπη, αθέμιτες φιλοδοξίες, όπως η αποστασία του ρωμαίου τοπάρχη της Συρίας που βρήκε την ευκαιρία, όσο αυτός ήταν απασχολημένος στα πεδία των μαχών, να ανακηρύξει

τον εαυτό του αυτοκράτορα, η φονική επιδημία της πανούκλας που, σαρώνοντας ολόκληρη την χώρα, εξαφάνισε χιλιάδες υπηκόων του, για να στείλει τελικά και τον ίδιο στον άλλο κόσμο.

Αλλά μήπως και στην προσωπική ζωή του τα πράγματα του πήγαν καλύτερα; Τι να πρωτοπεί κανείς: που ορφάνεψε πολύ νωρίς όταν έχασε τον πατέρα του; Που έθαψε τα οκτώ από τα δεκατρία παιδιά του; Που η γυναίκα του πηδιόταν με τον ένα και τον άλλο; Που ο γιος του, το καμάρι του υποτίθεται, που θα τον διαδεχόταν στον θρόνο, τον εξέθετε με τον ασυνάρτητο, διεστραμμένο χαρακτήρα του και την αναξιότητά του;

Κι όμως τον άνθρωπο αυτόν με τα τόσα και τόσα προβλήματα και τις μεγάλες πίκρες τον άκουσαν, την ώρα που πέθαινε μέσα στους φριχτούς πόνους της πανούκλας που τον είχε χτυπήσει, να ψιθυρίζει τρυφερά στον εαυτό του: «χαριτωμένη, μικρή μου ψυχή». Μακάρι να έχω κι εγώ το κουράγιο να πω κάτι τέτοιο αύριο το πρωί την ώρα της εκτέλεσής μου, την ώρα που θα νιώθω την ψυχούλα μου να με εγκαταλείπει σαν άχνα που ανεβαίνει από το ζεστό αίμα μου καθώς αυτό θα τρεμουλιάζει ακανόνιστα από το δηλητήριο που ο δήμιος θα έχει περάσει μέσα στην φλέβα μου.

Πώς, όμως; Πώς τα κατάφερε, αλήθεια, ο Μάρκος; Στην αρχή, σκέφτηκα μήπως υποκρινόταν, μήπως δηλαδή μιλώντας έτσι τρυφερά στην ψυχή του, δεν ήθελε παρά να κάνει επίδειξη, να τα είπε αυτά μόνο και μόνο για να τον θυμούνται σαν έναν άνδρα γενναίο και άτρωτο από τις συμφορές, πως, με άλλα λόγια, και στην πιο κρίσιμη στιγμή, την ώρα του θανάτου του, αυτός εξακολουθούσε να κρατά την αυτοκυριαρχία του. Ποιος δεν νοιάζεται για την υστεροφημία του ..., όταν, μάλιστα, συμβαίνει να είναι κοντζάμ αυτοκράτορας, και τι αυτοκράτορας: μονοκράτορας, ο κυβερνήτης ουσιαστικά ολόκληρου σχεδόν του κόσμου ...; Φυσικό δεν είναι, τότε, να τον υποψιαζόμαστε ακόμη περισσότερο

για την ειλικρίνειά του, να φανταζόμαστε ότι θα μπορούσε να μεταχειριστεί κάθε τέχνασμα, κάθε ψέμα και υποκρισία, για να τον θυμούνται οι μεταγενέστερες γενιές;

Όλες αυτές, όμως, τις πονηρές σκέψεις τις έβγαλα από το μυαλό μου, όταν έμαθα την ιστορία του, και είδα ότι ο Μάρκος σε κάθε βήμα στην ζωή του συμπεριφέρθηκε με την ίδια γενναιότητα. Κι όταν κάτι επαναλαμβάνεται –και μάλιστα όχι μια και δυο φορές μόνο– ε, τότε πάει να πει ότι ούτε τυχαίο μπορεί να είναι ούτε ύποπτο.

Αν ο Μάρκος πέτυχε να μην τον βάλουν από κάτω οι καταστάσεις της ζωής και οι συμφορές που τού 'τυχαν αλλά να τα αντιμετωπίσει όλα, και τα μεγαλύτερα ακόμη χτυπήματα της μοίρας, με απόλυτη ηρεμία, σαν να ήταν τα πιο φυσιολογικά πράγματα, όπως, ας πούμε, το να κοιμηθούμε, το να φάμε, το να αναπνεύσουμε ή το να βήξουμε, αυτό, όπως ο ίδιος εξηγεί, το χρωστούσε στην φιλοσοφία. Γιατί ο Μάρκος δεν ήταν μόνο αυτοκράτορας, αλλά ήταν και φιλόσοφος μαζί –ένας εστεμμένος φιλόσοφος, ο μοναδικός, θα μπορούσα να πω, τέτοιας εμβέλειας εστεμμένος φιλόσοφος. Γιατί ασφαλώς υπήρξαν και άλλοι εκτός από αυτόν ηγέτες που ασχολήθηκαν με την φιλοσοφία. Κανέννας τους, όμως, δεν είχε την απήχηση που είχε ο Μάρκος.

Αρχικά ο παππούς του, που, μετά τον θάνατο του πατέρα του, ανέλαβε την ανατροφή του, θέλοντας να τον μορφώσει καλά, τον έστειλε σε ρήτορες για να του μάθουν την τέχνη τους, αλλά γρήγορα αυτός την εγκατέλειψε και αφοσιώθηκε στην φιλοσοφία –για την ακρίβεια: σε ένα ορισμένο είδος φιλοσοφίας, την στωική φιλοσοφία.

Η φιλοσοφία, γενικά, με καθιερωμένη σημασία της, μπορούμε να πούμε, βοηθάει το μυαλό μας να ανοίξει πιο πολύ και να σκεφτούμε, έτσι, πράγματα που άλλοι ούτε καν τα υποψιάζονται, να γίνουμε, δηλαδή, σοφότεροι. Η στωική φιλοσοφία, όμως, είναι κάτι

διαφορετικό από την καθιερωμένη αυτή εικόνα της φιλοσοφίας. Είναι, μπορούμε να πούμε, μια συνταγή ευτυχίας, ένας οδηγός για το πώς πρέπει να ζούμε ώστε να γίνουμε ευτυχισμένοι.

Η ζωή από μόνη της είναι ανίκανη να μας εξασφαλίσει την ευτυχία. Το γλίσχρο λάδι που αλείβεται –λέει ο Μάρκος, ο εστεμμένος φιλόσοφος–, ο ρυπαρός ιδρώτας σου που τρέχει από τις μασχάλες σου, η λέρα επάνω σου, το γλιτσερό νερό –όλα, μα όλα σιχαμερά. Τέτοιο είναι το καθετί στην ζωή, το καθετί που βρίσκεις μπροστά σου. Η στωική φιλοσοφία σε τούτο στοχεύει: να μας βοηθήσει να καθαρίσουμε τον εαυτό μας από την βρώμα της ζωής. Ένα είδος άσκησης και δοκιμασίας, στην οποία χρειάζεται να υποβληθούμε, αν θέλουμε να αποκτήσουμε την ευτυχία.

Το πρώτο, λοιπόν και κύριο πράγμα, κατά την στωική φιλοσοφία, για να το πετύχεις αυτό, ξέρεις ποιο είναι; Να καταλάβεις ποια είναι η θέση σου μέσα στον κόσμο, να μάθεις να μετράς τον εαυτό σου με τα μέτρα του σύμπαντος, και όχι με τα δικά σου κριτήρια. Ο καθένας μας έχει λίγο-πολύ την τάση να μεγαλώνει την αφεντιά του –σε τέτοιο σημείο, μάλιστα, ορισμένες φορές, ώστε να κρίνει καθετί άλλο πέρα από τον ίδιο βάζοντας σαν μέτρο τον εαυτό του. Για φαντάσου, όμως, όπως λέει ο Μάρκος, πώς θα τα έβλεπες όλα εδώ κάτω από ψηλά: τα αναρίθμητα κοπάδια, τις άπειρες συγκεντρώσεις των ανθρώπων, τα σκάφη που πλέουν πάνω σε φουρτουνιασμένα ή ήρεμα νερά, τις εναλλαγές των μακρινών πλανητών που γεννιούνται, συνυπάρχουν και χάνονται. Κουκίδες μικρές που μετακινούνται αθόρυβα! Θα καταλάβαινες τότε πόσο μικρά είναι όλα όσα υπάρχουν στο σύμπαν και συμβαίνουν γύρω σου. Αλλά και ο εαυτός σου τι παραπάνω νομίζεις πως είναι από μια κουκίδα; Πόσοι, άραγε, έχουν ακούσει το όνομά σου ή πόσοι κι αν το άκουσαν δεν το ξέχασαν μετά. Και η διαρκέστερη υστεροφημία στηρίζεται σε ανθρωπάκια, όπως εσύ, που διαδέχονται το ένα το άλλο και που αύριο θα πεθάνουν και δεν θα γνωρίζουν πλέον

ούτε τον εαυτό τους –και πολύ περισσότερο εσένα, που θα έχεις πεθάνει από καιρό. Στοχάσου ακόμη την ζωή που έζησαν κάποιοι άλλοι πριν από σένα και την ζωή που θα ζήσουν κάποιοι άλλοι ύστερα από σένα και αναλογίσου πόσο μικρό είναι το χρονικό διάστημα από την στιγμή της γέννησής σου ως την ώρα του θανάτου σου σε σχέση με τον άπειρο χρόνο πριν από την γέννησή σου και τον άπειρο χρόνο που θα ακολουθήσει μετά τον θάνατό σου. Όταν τα σκεφτείς όλα αυτά, θα καταλάβεις τις πραγματικές διαστάσεις σου, τι μηδαμινή είναι η ύπαρξή σου. Χτες ακόμη ένα μυξιάρικο και αύριο ένας σκελετός, μια μούμια ή ένας σωρός από στάχτη –εξαρτάται τι θα το κάνουν το κουφάρι σου μετά τον θάνατό σου: αν θα το θάψουν, αν θα το βαλσαμώσουν, αν θα το κάψουν ...

Παρόλα αυτά, όμως, όσο αμελητέα κι αν είναι η ζωούλα μας, δεν παύει βαθιά μέσα της να έχει αξία –τόση, μάλιστα, όση είναι η αξία που έχει ο κόσμος ολόκληρος, η ατέλειωτη φύση, το απέραντο σύμπαν. Κι αυτό μη σε παραξενεύει. Γιατί η ύλη από την οποία είναι φτιαγμένος ο καθένας μας χωριστά είναι, λένε οι οπαδοί της στωικής φιλοσοφίας, η ίδια με την ύλη από την οποία κατασκευάστηκε ο κόσμος.

Όλα, ο εαυτός μας και το καθετί πέρα από μας, έγιναν από μια λεπτή-λεπτή φωτίτσα, τόσο λεπτή που να μη ξεχωρίζεις αν πραγματικά είναι ύλη ή πνεύμα. Να φανταστείς την φωτίτσα αυτή, τον λόγο, όπως την αποκάλεσαν οι Στωικοί, σαν τον Θεό που πιστεύεις εσύ ότι δημιούργησε το σύμπαν –με μια βασική διαφορά, ωστόσο. Ο Θεός ο δικός σου χάρη στην άπειρη καλοσύνη του, την τέλεια σοφία και την απόλυτη παντοδυναμία του έφτιαξε τον καλύτερο κόσμο που θα μπορούσε να κατασκευαστεί και μετά, αφού τον δημιούργησε ως την παραμικρή λεπτομέρειά του, αποσύρθηκε από αυτόν αφήνοντας τα πράγματα να κυλάνε μόνα τους –εκτός κι αν χρειαστεί η παρέμβασή του για να διορθωθεί κάτι στραβό, οπότε αυτός παρουσιάζεται πάλι, για να αποσυρθεί ξανά και να παρέμβει πάλι στον κόσμο αν χρειαστεί ξανά να διορθώσει κάτι στραβό, και πάλι το ίδιο, κι ύστερα ξανά το ίδιο ...

μέχρι να έλθει η δευτέρα παρουσία. Ο θεός των Στωικών, όμως, ο λόγος, όταν έφτιαξε τον κόσμο, δεν απομακρύνθηκε ούτε στιγμή από αυτόν. Από την ώρα που δημιούργησε τον κόσμο έμεινε κλεισμένος για πάντα μέσα του –σε κάθε πτυχή του, σε κάθε πράγμα, από το πιο μεγάλο και το πιο σπουδαίο ως το πιο μικρό και το πιο ασήμαντο.

Όσο διαφορετικός κι αν είμαι από ένα πλατάνι, από ένα γεράνι, από έναν γύπα, από έναν βάτραχο, από μια οχιά, από ένα τριζόνι, από ένα ελάφι, από έναν βράχο, από μια σταγόνα νερού, από ένα αστέρι, από το καθετί που υπάρχει στον κόσμο της φύσης, δεν παύομε στο βάθος-βάθος μας εγώ και το πλατάνι και ο γύπας και ο βάτραχος και η οχιά και το νερό και ο βράχος και όλα τα άλλα πράγματα που συνθέτουν αυτό που λέμε «φύση» να έχουμε κάτι κοινό μεταξύ μας, κάτι που μας ενώνει και μας επιτρέπει να επικοινωνούμε: τον λόγο. Μη φαντάζεσαι την φύση, τα πράγματα που την αποτελούν, σαν κάτι διαφορετικό από σένα. Να αναλογίζεσαι, αντίθετα, ότι ίδια είναι η πηγή και η μοίρα όλων μας –και μας και των άλλων οργανισμών και των πραγμάτων γύρω μας.

Ο λόγος, από τον οποίο έχουν ξεκινήσει όλα και είναι κοινός σε όλα –και σε μας και στην φύση πέρα από μας–, υπάρχει με δυο μορφές: είτε σαν λόγος που υπάρχει μέσα στον καθένα μας είτε σαν λόγος που υπάρχει μέσα στην φύση, μέσα σε καθένα από τα πράγματα και τους οργανισμούς που την συνθέτουν.

Ο λόγος μέσα μας δεν είναι παρά ένα θραύσμα του λόγου που υπάρχει στην φύση, του παγκόσμιου λόγου.

Υπακούοντας, λοιπόν, κανείς στον λόγο που υπάρχει μέσα του είναι ακριβώς σαν να υποτάσσεται στις εντολές του παγκόσμιου λόγου, του λόγου που διέπει την φύση και ρυθμίζει την λειτουργία της, γίνεται, με άλλα λόγια, κι αυτός μέρος της λειτουργίας της

φύσης, εναρμονίζεται με την φύση κάνοντας, έτσι, ένα αποφασιστικό βήμα προς την ευτυχία του.

Γιατί δεν μπορεί να είναι ευτυχισμένος κάποιος που, αγνοώντας τις υποδείξεις του λόγου μέσα του, βρίσκεται σε δυσαρμονία ή σε αντιπαράθεση και σε διαμάχη με τους άλλους οργανισμούς και τα πράγματα που συναποτελούν την φύση. Η φύση, άμα δεν την υπολογίζεις και αδιαφορείς γι' αυτήν τραβώντας τον δρόμο που σου γουστάρει, σε εκδικείται. Είναι σαν να βουτάει κανείς ύστερα από μια καταιγίδα σε ένα ορμητικό ποτάμι για να περάσει στην απέναντι όχθη, επειδή θέλει να δείξει στους άλλους πόσο μάγκας είναι. Ποιος φταίει, όμως, αν πνιγεί: το ποτάμι ή αυτός που δεν έβαλε κάτω την λογική και να σκεφτεί ότι, για να περάσει στην απέναντι όχθη, το σωστό θα ήταν να περιμένει να ξεφουσκώσει το ποτάμι ή να πάει σε κάποιο άλλο σημείο όπου το ποτάμι δεν είναι τόσο ορμητικό; Η αιτία, αν πνιγεί, δεν είναι άλλη από το πάθος της επίδειξης του στους άλλους, που τον σπρώχνει να βουτήξει στο ποτάμι χωρίς να εκτιμήσει τον κίνδυνο.

Το αν, τελικά, θα καταστραφούμε πηγαίνοντας ενάντια στην φύση ή αν θα ζήσουμε ευτυχισμένοι σε αρμονία με την φύση είναι, λένε οι Στωικοί, στο χέρι μας. Από μας εξαρτάται αν θα ακολουθήσουμε τον δρόμο που μας δείχνει ο λόγος μέσα μας για να έλθουμε σε αρμονία με την φύση έξω ή αν θα αγνοήσουμε τον λόγο μέσα μας και θα έλθουμε, έτσι, σε διάσταση ή αντιπαράθεση με την φύση.

Γιατί εκείνο που μας απομακρύνει από τον λόγο είναι τα πάθη που εμείς καλλιεργούμε μέσα μας –και για να εξηγούμεθα, το κάθε πάθος που καλλιεργούμε μέσα μας: από το πάθος το ερωτικό και το πάθος του μίσους έως το πάθος της αγάπης, του οίκτου και της ευσπλαχνίας. Δεν υπάρχουν, για τους Στωικούς, πάθη άδολα και πάθη μοχθηρά. Όλα τους είναι εξίσου κακά και επιζήμια, γιατί, καθώς το καθένα τους είναι μια αδέσποτη και

πλεονάζουσα ορμή μέσα μας, αναστατώνει την ψυχή μας έτσι, που να μην μας αφήνει να σκεφτούμε ψύχραιμα και ανεπηρέαστα σύμφωνα με τους κανόνες της λογικής.

Εγώ βρίσκομαι εδώ μέσα για έναν φόνο που διέπραξα από εκδίκηση. Εντάξει; Θα άλλαζε, όμως, τίποτε, αν είχα σκοτώσει από συμπόνια; Αν, ας πούμε, στην θέση της πουτάνας που καθάρισα, ήταν ένα παιδί τετραπληγικό με κατεστραμμένο εγκέφαλο που η ζωή γι' αυτό ήταν ένα βάσανο, κι αποφάσιζα από καθαρό οίκτο κι ενδιαφέρον να το πνίξω, πάλι δεν θα είχα αφαιρέσει μια ζωή, πάλι δεν θα ήμουν υπόλογος για εκείνο που θα είχα διαπράξει; Θα έπαιρνα ποτέ τόσο στην μια όσο και στην άλλη περίπτωση την απόφαση να αφαιρέσω την ζωή κάποιου άλλου, αν δεν με παρακινούσε το πάθος της εκδίκησης και το πάθος της συμπόνιας; Δεν θα είχα γλιτώσει από κάθε περιπέτεια, αν δεν με είχε κυριεύσει το πάθος, αν δεν με έπιανε η μανία να εκδικηθώ και η διάθεση να λυπηθώ;

Η λύση, λοιπόν, για να ζήσουμε μια ζωή χωρίς μπλεξίματα και ταλαιπωρίες, είναι να απαλλαγούμε από τα πάθη, να τα ξεριζώσουμε από μέσα μας, να φτάσουμε, όπως έλεγαν οι Στωικοί, στην κατάσταση της απάθειας, να πάψουμε, δηλαδή, να λυπόμαστε, να θυμώνομε, να χαιρόμαστε, να μισούμε, να αγαπάμε ... Το μυστικό είναι να μάθουμε να βλέπομε τα γεγονότα όπως εξελίσσονται στην φύση και να μην τα σκεπάζομε με τα πάθη μας δίνοντάς τους, έτσι, συναισθηματικές διαστάσεις και αποχρώσεις που μας δημιουργούν υποψίες, οι οποίες τα διαστρεβλώνουν στα μάτια μας.

Να μη λες, δηλαδή, στον εαυτό σου για τα πράγματα και τα γεγονότα περισσότερα από όσα σου αναγγέλλουν αυτά, από όσα σ' αλήθεια βλέπεις, από αυτά που πραγματικά ακούς ή εκείνα που όντως αντιλαμβάνεσαι με κάποια από τις άλλες αισθήσεις σου. Αν, ας πούμε, ακούσεις ότι ο τάδε σε κακολογεί, να μείνεις σε αυτό και μόνο που άκουσες. Αυτό σου

αναγγέλθηκε. Δεν άκουσες ότι σε έχει βλάψει κιόλας. Ή αν βλέπεις άρρωστο το παιδί σου, μη φανταστείς ότι κινδυνεύει κιόλας, γιατί αυτό δεν το βλέπεις.

Τελικά, εκείνο που μας αναστατώνει και μας κάνει δυστυχημένους δεν είναι τα ίδια τα πράγματα και τα γεγονότα, αλλά οι κρίσεις που κάνουμε γι' αυτά.

Η ευτυχία μας, λοιπόν, λέει ο Μάρκος, εξαρτάται από μας, από την απόφασή μας να απαλλαγούμε από τα πάθη μας και από τις κρίσεις μας εντοπίζοντας την σκέψη μας πια πάνω στα ίδια τα πράγματα και τα γεγονότα, στα πράγματα και τα γεγονότα όπως υπάρχουν από την φύση τους, όπως η φύση τα έκανε να υπάρχουν.

Σήκωσέ με και ρίξε με όπου θέλεις ... Να, δεν με κλείσανε εδώ μέσα, στην φυλακή; Ε, και λοιπόν, τι έγινε; Εγώ κι εδώ πάλι μπορώ να είμαι ευτυχισμένος, αρκεί τον εσωτερικό μου δαίμονα, τον λόγο μέσα μου που μου πρόσφερε η φύση να τον κρατήσω ιλαρό, απαλλαγμένο από τα πάθη που τον αναστατώνουν και τις κρίσεις που τον παραπλανούν.

Έτσι αντιμετωπίζω τον επικείμενο θάνατό μου: σαν ένα φυσικό γεγονός ξεγυμνωμένο από τις κρίσεις και τις περιγραφές με τις οποίες συνήθως παριστάνεται. Τον βλέπω απλώς σαν κάτι που θα συμβεί, όπως τα νιάτα, τα γηρατειά, η ανάπτυξη, η ωριμότητα, το φύτεμα των δοντιών, η εμφάνιση των γενιών, των λευκών μαλλιών και οι άλλες φυσικές διαδικασίες που συντελούνται στην ζωή. Κάτι τέτοιο είναι κι ο θάνατος ... Όχι ότι τον περιφρονώ ... Προς Θεού, δεν είμαι τόσο ανόητος. Όπως και να το κάνουμε, με τον θάνατο κλείνει ερμητικά και οριστικά το κεφάλαιο της ζωής του καθενός μας. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι πρέπει και να με πιάνει ο φόβος, η ταραχή, η αγωνία, το άγχος για το τι θα γίνει μετά. Αντιμετωπίζω τον θάνατό μου χωρίς προκατάληψη, σαν αυτό που πραγματικά είναι, σαν ένα γεγονός που έχει καθοριστεί από τους κανόνες της φύσης.

Έρθα στον κόσμο με την γέννησή μου, επειδή έτσι το θέλησε η φύση και υπό τον απαράβατο όρο ότι από ένα σημείο και μετά να πάψω να υπάρχω. Μπήκες στο καράβι, λέει ο Μάρκος, ανοίχτηκες στην θάλασσα, έφθασες στην ακτή. Βγες τώρα. Αυτό όλο κι όλο είναι ο θάνατος: το τέλος ενός σύντομου ταξιδιού, το τέρμα μιας μικρής διαδρομής.

Αντιδρά κανείς που ένα μονοετές φυτό, όπως η ντομάτα, ολοκληρώνοντας τον κύκλο ζωής που του ορίστηκε από την φύση θα ξεραθεί και δεν θα υπάρχει του χρόνου; Γιατί, άραγε, όπως θα μπορούσε να πει ο οπαδός της στωικής φιλοσοφίας, είναι κακό, αν την ώρα που χαϊδεύεις το παιδί σου, του ψιθυρίσεις «αύριο θα πεθάνεις».

Ωραία, ως προς εμένα, οι δικαστές μου αποφάσισαν ότι πρέπει να εκτελεστώ. Και λοιπόν; Μπορούν να με κάνουν να λυπηθώ, να αναστατωθώ να χάσω τον ύπνο μου γι' αυτό;

Σε διαβεβαιώ ότι από τότε που μπήκε στην ζωή μου η στωική φιλοσοφία, ο θάνατός μου με αφήνει παγερά αδιάφορο. Δεν τον καταφρονώ, πίστεψέ με. Κάθε άλλο, μάλιστα, θα μπορούσα ανυπόκριτα να πω ότι τον συμπαθώ κιόλας. Πώς, όμως; Σαν ένα περιστατικό της φύσης, ανάμεσα στα αμέτρητα άλλα γεγονότα της –και ουδέν άλλο πέραν αυτού.

Η φύση είναι το αναγκαίο σημείο αναφοράς μου όχι μόνο για τον θάνατό μου αλλά και για οτιδήποτε μου ανήκει. Ό,τι κι αν είμαι, το χρωστάω στην φύση. Και τι είμαι, θα πεις; Τρία πράγματα: πρώτον, η ψυχή μου με τα πάθη, με τα συναισθήματα, με τις παραστάσεις που μου προσφέρουν οι αισθήσεις, με τις κρίσεις που κάνω γι' αυτές και, πίσω από όλα αυτά, στο βάθος, ο λόγος[⊙] δεύτερον, λίγη σάρκα, το σώμα μου[⊙] τρίτον, η πνοή που με συντηρεί στην ζωή. Και τα τρία συστατικά της ύπαρξής μου αναφέρονται στην φύση. Η ψυχή μου η καθαρή, η απαλλαγμένη από τα πάθη, τα συναισθήματα, τις κρίσεις και τις παραστάσεις, με

δυο, λέξεις ο λόγος μέσα μου, δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα θραύσμα του παγκόσμιου λόγου που έφτιαξε ολόκληρη την φύση και κατοικεί μέσα της, ενώ το σώμα, το περικάλυμμα, το δοχείο, μέσα στο οποίο, όσο ζω, είναι κλεισμένη η ψυχή μου, δεν είναι παρά μερικές φτυαριές λάσπης, λίγα κόκαλα και ένα σύμπλεγμα από νεύρα, φλέβες και αρτηρίες –όλα τους υλικά της φύσης. Αλλά και ως προς το τρίτο συστατικό μου, την ζωική ορμή, την πνοή που με κρατάει στην ζωή, ένας άνεμος είναι που κάθε λεπτό τον στέλνω έξω από το σώμα μου στην φύση και σχεδόν αμέσως μετά τον ρουφάω πάλι από την φύση μέσα μου. Η φύση, λοιπόν, που μας τα δίνει όλα, έχει και το δικαίωμα να τα παίρνει όλα πίσω.

Ο άνθρωπος που υπακούει στις υποδείξεις του λόγου μέσα του και σκέφτεται με μετριοφροσύνη το ξέρει καλά αυτό, και λέει στην φύση: δώσε μου ό,τι θέλεις, πάρε μου ό,τι θέλεις. Και τα λέει αυτά όχι με κακία και θράσος, αλλά με πειθαρχία και συμπάθεια προς την φύση. Κι αυτό, γιατί το γνωρίζει πως είναι μέρος μιας ολότητας, της φύσης, και πως ό,τι συμφέρει την ολότητα δεν μπορεί να βλάψει το μέρος της ολότητας. Μπορεί να πονέσεις, να λυπηθείς, να πεθάνεις ... Όλα αυτά, όμως, όπως και οι ευχάριστες καταστάσεις της ζωής σου, εντάσσονται στον σχεδιασμό που η φύση έχει καταστρώσει για την καλύτερη εξέλιξή της, στην οποία μοιραία, σαν μέρος της, συμμετέχω κι εγώ κι εσύ και κάθε ανθρώπινο πλάσμα όπως και οποιοδήποτε άλλο πράγμα της ανήκει.

Γι' αυτό, όσο μεγάλος κι αν είναι ο πόνος σου, όσο αβάσταχτη κι αν είναι η λύπη σου, όσο κοντά κι αν είναι ο θάνατός σου, δεν πρέπει να δυσανασχετείς. Να τα εκλάβεις αυτά και οτιδήποτε άλλο σου συμβεί σαν κάτι που έπρεπε να γίνει, σαν το πεπρωμένο σου, που, ό,τι κι αν κάνεις, δεν μπορείς να το αλλάξεις, σαν την ειμαρμένη, που έλεγαν οι Στωικοί, η οποία καθορίζει τις τύχες μας ως την παραμικρή λεπτομέρεια της ζωής μας.

Είμαστε, λοιπόν, μαριονέτες, άβουλα πλάσματα; Αλλά, τότε, τι νόημα έχει η ζωή μας, αν δεν μας ανήκει, αν δεν μπορούμε να την ρυθμίσουμε –δεν λέω σε κάθε περίπτωση, αλλά έστω μέχρι ενός σημείου, έστω τόσο; Να σηκώνω το χέρι μου για να ελεήσω έναν ζητιάνο και να ξέρω ότι δεν είναι ο εαυτός μου εκείνος που θέλει και σηκώνει το χέρι μου, αλλά ότι είναι κάποια αδιόρατη δύναμη που αποφασίζει γι' αυτό. Να εξομολογούμαι τον έρωτά μου στο πρόσωπο που αγαπάω και να έχω την ψευδαίσθηση ότι είμαι εγώ εκείνος που μιλάει, ενώ η αλήθεια είναι ότι είναι η αδιόρατη αυτή δύναμη πάλι που, βάζοντάς με σαν προπέτασμα, εξομολογείται. Νομίζουμε ότι είμαστε οι κυρίαρχοι της φύσης, ενώ στην πραγματικότητα συμβαίνει το εντελώς αντίθετο.

(Καθώς προσπαθεί να τινάξει από πάνω του ένα μυρμήγκι) Κοίτα το που δεν ξεκολλάει το άτιμο ... Τα μόνα πλάσματα, ξέρεις, που μπαινοβγαίνουν ανεξέλεγκτα εδώ μέσα είναι τα μυρμήγκια. Πόσες φορές, έτσι για να σκοτώσω την πλήξη μου, δεν κάθισα να τα χαζεύω επί ώρες: πώς τρέχουν, πώς αλλάζουν απότομα κατεύθυνση, πώς σκαρφαλώνουν στον τοίχο, πώς συνεννοούνται μεταξύ τους ... Θα μπορούσα να γράψω ολόκληρο βιβλίο για την συμπεριφορά των μυρμηγκιών. Αν σου πω, μάλιστα, ότι το αποτόλμησα κιόλας ... Αλλά, όταν κάποια στιγμή αποφάσισα να διαβάσω φωναχτά όσα είχα γράψει, μου φάνηκαν, όσο κι αν προσπάθησα να χρωματίσω την φωνή μου για να τους δώσω υπόσταση, ότι ήταν ανούσια έως και ανοησίες. Κατάλαβα ότι άλλο πράγμα είναι να έχεις ιδέες, κι άλλο να γίνεις συγγραφέας.

Όλοι μας ζούμε πράγματα και, ζώντας τα, σχηματίζουμε ιδέες και εικόνες. Καθώς, όμως, αυτές είναι κλεισμένες μέσα στο σκοτεινό δωμάτιο του μυαλού μας, δεν τις βλέπομε πώς είναι. Τις φανταζόμαστε ωραίες, αλλά, όταν τις βγάλομε στο φως, όταν δηλαδή τις μεταφέρομε από το μυαλό μας στο χαρτί για να τις περιγράψομε στους άλλους, το

πιθανότερο είναι, κοιτώντας τες πλέον σε απόσταση από μας, να απογοητευτούμε από την εμφάνισή τους.

Η δυσκολία για τον συγγραφέα δεν είναι ανακοινώσει τις ιδέες του, αλλά πώς να τις περιγράψει για να τις κάνει ελκυστικές στους άλλους. Το άλλο, το να έχει κανείς ιδέες, είναι το εύκολο ... Ο καθένας έχει ιδέες ... Τέλος πάντων ...

Μια μέρα, που λες, είδα, καλή ώρα όπως τώρα, ένα μυρμήγκι να διατρέχει όλο το χέρι μου, από τον ώμο έως τον καρπό, να κάνει δυο-τρεις στροφές γύρω από τον αντίχειρά μου, να μπαίνει στην συνέχεια μέσα στην παλάμη μου και, αφού πήγαινε έως την άκρη των δακτύλων μου, να ξαναγυρίζει στο εσωτερικό της παλάμης μου όπου έκοβε βόλτες ανεβοκατεβαίνοντας στις ζάρες που σχηματίζονταν καθώς την είχα μισοκλεισμένη. Έτρεχε το αθεόφοβο σαν τρελό –πάνω-κάτω ... Δεν ήξερε το βλαμμένο ότι θα μπορούσα ανά πάσα στιγμή να σφίξω την παλάμη μου και να το συνθλίψω. Αν το είχε υπόψη του, δεν θα έκανε όλα αυτά τα παιχνίδια. Θα φρόντιζε να εξαφανιστεί όσο πιο γρήγορα γινόταν από εκεί, για να γλιτώσει. Κόβοντας βόλτες μέσα στην παλάμη μου έδινε την εντύπωση ότι όλος ο κόσμος του ανήκε και ότι μπορούσε να κάνει ό,τι του γούσταρε.

Κάπως έτσι συμπεριφερόμαστε και εμείς οι άνθρωποι. Νομίζουμε ότι είμαστε κάτι ξεχωριστό από την υπόλοιπη φύση και έχουμε την δυνατότητα να κάνουμε ό,τι θέλουμε αγνοώντας την. Δεν αρκεί, όμως, παρά να ακούσει κανείς την φωνή του λόγου μέσα του για να καταλάβει ότι είμαστε δέσμιοι των επιλογών της φύσης, ότι όλα όσα νομίζουμε ότι αποφασίζουμε εμείς να κάνουμε εξαρτώνται από την ειμαρμένη. Αυτό, βέβαια, ακούγεται πολύ σκληρό. Ποιος, αλήθεια, που σέβεται τον εαυτό του θα ήθελε να ζει μια ζωή όπου ο ίδιος δεν θα είχε κανέναν λόγο, καμιά συμμετοχή;

Οι Στωικοί είναι ξεκάθαροι σε αυτό: στην περίπτωση, δηλαδή, που αδυνατεί να κάνει κανείς οτιδήποτε στην ζωή του, καλό θα ήταν να βάζει τέλος στην ζωή του. Κι αυτό δεν είναι λόγια του αέρα. Υπήρξαν Στωικοί που, όταν είδαν την ζωή τους να έχει ξεφύγει από τα χέρια τους και να μην μπορούν κάνουν ό,τι οι ίδιοι θα επιθυμούσαν, αποφάσισαν να αυτοκτονήσουν. Πρώτος και καλύτερος ο ίδιος ο ιδρυτής της στωικής φιλοσοφίας. Διάβασα πως, όταν κάποτε τραυματίστηκε σοβαρά κι έγινε ανήμπορος, αρνήθηκε να συνεχίσει να ζει βάζοντας τέλος στην ζωή του.

Αυτήν την τάση αυτοκτονίας, να ξέρεις, την ένιωσα κι εγώ τον πρώτο καιρό που με φέρανε εδώ μέσα. Να περνάνε τα λεπτά, οι ώρες, οι μέρες, οι εβδομάδες, οι μήνες... χωρίς να κάνω τίποτε απολύτως, ξέροντας, μάλιστα, ότι από εδώ μέσα δεν θα έβγαινα ποτέ ζωντανός. Τι θα πείραζε, σκεφτόμουνα, αν τέλειωνα την ήδη τελειωμένη ζωή μου. Όπως βλέπεις, όμως, εξακολουθώ να είμαι ζωντανός περιμένοντας, όπως όλοι οι άνθρωποι να πεθάνω. Απλώς, εγώ είμαι σε θέση να ξέρω πότε θα πεθάνω.

Αν είχα, βέβαια, μπροστά μου εδώ κανέναν Στωικό, θα μου τα έχωνε κανονικά που δεν τόλμησα. Γιατί, όμως; Όλοι μας έχουμε κάτι να προσάψομε στην ζωή μας και να την κατηγορήσουμε ότι δεν αξίζει να την ζει κανείς. Έτσι δεν είναι;

Τι θα γινόταν, όμως, αν όλοι οι άνθρωποι συμφωνούσαν με την εκτίμηση αυτήν και αυτοκτονούσαν. Το γένος μας, στην περίπτωση αυτή, θα είχε εξαφανιστεί προ πολλού. Θα ήθελε, όμως, την εξαφάνισή μας η φύση, για την οποία τόσο πολύ κόπτονται οι Στωικοί; Δεν ξέρω ποια είναι τα βαθύτερα σχέδια της φύσης, αλλά στο μυαλό μου, που η ίδια απλόχερα μου πρόσφερε, δεν θα μπορούσε να χωρέσει η σκέψη ότι θα δεχόταν ποτέ η φύση τον ακρωτηριασμό της, να χαθεί δηλαδή ένα μεγάλο, και μάλιστα προνομιούχο,

κομμάτι της, όπως είναι η ανθρώπινη φυλή, ότι, τελικά, θα ήταν καλύτερα γι' αυτήν να χαθούμε παρά να υπάρχομε.

Το αποτέλεσμα, το γεγονός δηλαδή, ότι, παρά τα διάφορα καθημερινά μικροπροβλήματα, τις αρρώστιες, την πείνα, τους πολέμους, τις επιδημίες και τις θεομηνίες που αντιμετωπίζομε, το γένος μας όχι μόνο συνεχίζει να υπάρχει αλλά αυξάνεται και πληθαίνει, δείχνει την απόφαση της φύσης να κρατήσει την ακεραιότητά της. Τώρα το αν κάποιος θα σεβαστεί ή όχι την ακεραιότητα της φύσης είναι θέμα δικό του. Η φύση, όσο αυστηρή και αν είναι με τους κανόνες που έχει θεσπίσει για την συμπεριφορά των πραγμάτων που την συγκροτούν, δεν αφαιρεί από κανένα μας το δικαίωμα να αποφασίζει ελεύθερα για την στάση του μέσα σε αυτήν.

Η ειμαρμένη, λοιπόν, για την οποία μιλάνε οι Στωικοί, η νομοτέλεια που διέπει όλα τα πράγματα στην φύση δεν εναντιώνεται στην ελευθερία μας να αποφασίζομε ως το τι θα κάνομε. Η ειμαρμένη απλώς μας λέει ότι αν κάνεις το τάδε πράγμα θα υπάρξουν υποχρεωτικά αυτές κι αυτές οι συνέπειες, αν κάνεις το δείνα πράγμα θα ακολουθήσουν εκείνα κι εκείνα τα αποτελέσματα . Αν, ας πούμε, είσαι άρρωστος, σου έχει, συγκεκριμένα, παρουσιαστεί στο στόμα ένα αυτοάνοσο –το λέω αυτό γιατί πριν από τρία-τέσσερα χρόνια μου εμφανίστηκε κάτι τέτοιο στο στόμα –η ειμαρμένη λέει ότι, εφόσον πας σε έναν στοματολόγο και ακολουθήσεις την αγωγή που θα σου προτείνει, η υγεία σου θα βελτιωθεί, ενώ, αν πας σε έναν λαρυγγολόγο και κάνεις την θεραπεία που θα σου υποδείξει, η υγεία σου θα επιδεινωθεί. Τώρα, το αν θα πας σε στοματολόγο ή σε λαρυγγολόγο, το αν θα ακολουθήσεις την τάδε ή την δείνα θεραπευτική αγωγή, αυτό δεν θα στο πει η ειμαρμένη, αλλά θα το αποφασίσεις εσύ αναλαμβάνοντας μαζί και τις συνέπειες της επιλογής σου.

Η ειμαρμένη, η αυστηρή νομοτέλεια που έχει θεσπίσει η φύση για την πορεία του κάθε πράγματος μέσα στους κόλπους της, δεν μας στερεί την ελευθερία κάνοντάς μας άβουλα πλάσματα, μαριονέτες. Αντίθετα, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ελευθερία μας.

Η φύση, για να σου δώσω να καταλάβεις, στο πλαίσιο της νομοτέλειας που υπαγορεύει η ειμαρμένη, έχει ορίσει, ας πούμε, ότι αν πάρει κανείς μια μεγάλη ποσότητα στριχνίνης, θα πεθάνει. Αυτό μου δίνει την δυνατότητα, αν υπήρχε εδώ μπροστά μου ένα ποτήρι νερό ανακατεμένο με στριχνίνη, να επιλέξω να το πιω, αν θα ήθελα να αυτοκτονήσω, ή να μην το πιω, αν η επιθυμία μου θα ήταν να συνεχίσω να ζω. Αυτή την δυνατότητα της ελεύθερης επιλογής να πιω ή όχι το ποτήρι του νερού με την στριχνίνη ανάλογα με το τι θέλω δεν θα την είχα, αν νομοτελειακά η στριχνίνη δεν προκαλούσε τον θάνατο σε εκείνον που θα την δοκίμαζε, αλλά αλλοπρόσαλλα άλλοτε συνεπαγόταν τον θάνατο, άλλοτε δημιουργούσε ευεξία στον οργανισμό μας, άλλοτε είχε θεραπευτικές ιδιότητες, κ.ο.κ. Στην περίπτωση αυτή δεν θα ήξερα τι να κάνω. Μπορεί να ήθελα να αυτοκτονήσω, αλλά, αντί γι' αυτό, παίρνοντας στριχνίνη, η ζωή μου, που θα ήθελα να ξεφορτωθώ, να επιμηκυνθεί. Ή να συμβεί και το αντίθετο. Να θέλω, δηλαδή, να γιατρευτώ από κάποια αρρώστια, και η στριχνίνη, δοκιμάζοντάς την, αντί να με γιατρέψει, να με στείλει στον άλλο κόσμο. Για να γλιτώσουμε, λοιπόν, από αυτό το αλαλούμ και να μην μας προκύπτει κάθε φορά που θέλουμε να επιλέξουμε κάτι, κάτι διαφορετικό από εκείνο που επιλέξαμε, η φύση καθόρισε με νομοτελειακό τρόπο την συμπεριφορά του κάθε πράγματος και την συνάφειά του με τα υπόλοιπα πράγματα, έτσι ώστε, έχοντας υπόψη μας ποιες είναι οι συνέπειες αν επιλέξουμε το τάδε ή το δείνα πράγμα, να παίρνομε και τις αποφάσεις μας αναλαμβάνοντας συγχρόνως και την ευθύνη γι' αυτές.

Πολλοί νομίζουν ότι οι περιορισμοί που μας επιβάλλει η πραγματικότητα συρρικνώνουν και τα όρια της δράσης μας. Έτσι, τους βλέπεις να αναζητούν μακρινούς τόπους, εξοχές και

παραλίες και βουνά με την ελπίδα ότι εκεί θα βρουν όσα λαχταρά η ψυχή τους. Τι ανόητοι, θεέ μου! Δεν καταλαβαίνουν ότι όσο μακριά κι αν φύγεις, αν η ψυχή σου είναι μίζερη, θα κουβαλάς μαζί σου την κακομοιριά και την θλίψη. Πουθενά δεν είναι πιο ήσυχα, πουθενά δεν υπάρχει μεγαλύτερη απλωσιά για να αφήσεις την σκέψη σου να ταξιδέψει, όσο μέσα στην ψυχή σου. Εκεί, μέσα στην ψυχή σου πρέπει να σκύψεις για να βρεις την χαρά και την ευτυχία. Δεν υπάρχει, λέει ο Μάρκος, πιο ήσυχος, πιο γαλήνιος τόπος για τον άνθρωπο από την ψυχή, αρκεί, ακολουθώντας τις υποδείξεις του λόγου μέσα του, να έχει φροντίσει να βάλει τα πράγματα εντός του σε τάξη.

Και τα είπε τα λόγια αυτά ο Μάρκος την ώρα που γύρω του μαινόταν ο πόλεμος και ο ίδιος, στην προσπάθειά του να διατηρήσει τα όρια της αυτοκρατορίας του, συμμετείχε στις σφαγές των στασιαστών. Συνήθιζε στις πολύχρονες μακρινές πολεμικές εκστρατείες του τις νύχτες να βαίνει έξω από την σκηνή του για να μείνει μόνος σκάβοντας υπομονετικά μέσα στην ψυχή του μέχρι να βρει την γαλήνη που η ζωή με τους θορύβους και τις αντιφάσεις της δεν μπορούσε να του προσφέρει.

Το ίδιο προσπαθώ να κάνω κι εγώ, ξέρεις, όλο αυτόν τον καιρό εδώ μέσα: να αποτραβηχτώ στον εαυτό μου. Ίσως μάλιστα ο αγώνας ο δικός μου για να φτάσω στην ψυχή μου αναζητώντας εκεί μέσα την σωτηρία μου να είναι πιο δύσκολος από του Μάρκου. Μη σου φανεί παράξενο, αλλά η αγριότητα της ησυχίας του κελιού μου είναι πιο επικίνδυνη, πιο ύπουλη θα έλεγα, από την αγριότητα του πολέμου που έζησε ο Μάρκος.

Στον πόλεμο ακούγοντας τις κραυγές των μαχητών και βλέποντας να πέφτουν γύρω σου τα νεκρά κορμιά των πολεμιστών, νιώθεις αυθόρμητα την ανάγκη, για να γλιτώσεις από το αποκρουστικό θέαμα, να φύγεις, να αναζητήσεις, όπως ο Μάρκος, την ησυχία της ψυχής σου. Αντίθετα, εδώ μέσα δεν υπάρχει ο παραμικρός θόρυβος ... Πουθενά δεν φαίνεται να

είναι πιο ήσυχα από όσο εδώ ... Άκρα του τάφου σιωπή, όπου κανένας δεν μπορεί να σου κάνει τίποτε και όπου δεν μπορείς εσύ να κάνεις τίποτε σε κανέναν. Μέσα εδώ, στην απόλυτη ησυχία, είσαι ένας νεκρός που αναπνέει, που τρώει, που ρεύεται πότε-πότε, που αφοδεύει –τέτοια πράγματα, ένας ζωντανός νεκρός. Ονειρεύεσαι να μπορούσες να βγεις έξω από τους τοίχους αυτούς και να ζήσεις την ζωή σε όλη την χυδαιότητά της. Δεν διανοείσαι, αντί να γυρίζεις την σκέψη σου προς τα έξω, να προχωρήσεις, ακόμη πιο μέσα από το κελί, στην ψυχή του: σε έναν χώρο όπου βασιλεύει η γαλήνη. Η απόλυτη ησυχία της αδράνειας στο κελί που σκοτώνει δεν σε αφήνει να αναζητήσεις την γαλήνη της ψυχής σου. Κι όμως, σκάβοντας μέσα στην ψυχή σου μπορείς να ανακαλύψεις ένα είδος ζωής εντελώς διαφορετικό από την καθημερινή βαρβαρότητα, να δεις τι πραγματικά αξίζει για το οποίο έχει νόημα να ζεις και τι δεν αξίζει για να το ξεφορτωθείς και να πάψεις να το σκέφτεται.

Να, πράγματα, όπως τα πλούτη, η φτώχεια, η αρρώστια, η ηδονή, η φήμη, η σκέψη του θανάτου δεν έχουν καμιά –ούτε θετική ούτε αρνητική– επίπτωση στην ευτυχία μας, δεν είναι ούτε ωραία ούτε άσχημα, γι' αυτό και, όπως έλεγε ο Μάρκος, μπορεί να τα παρατηρήσει κανείς εξίσου σε ευυπόληπτους και ανυπόληπτους. Πρέπει, λοιπόν, να τα αντιμετωπίζουμε, όπως έλεγαν οι Στωικοί, σαν αδιάφορα, σαν πράγματα, δηλαδή, που η ευτυχία μας δεν εξαρτάται από αυτά, που είτε τα έχουμε είτε δεν τα έχουμε εμείς μπορούμε να είμαστε ευτυχισμένοι. Κάνε, λοιπόν, τον εαυτό σου, προτρέπει τον καθένα μας ο Μάρκος, να λάμπει από αδιαφορία για τέτοια πράγματα.

Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να μην θέλει κανείς σώνει και καλά να έχει λεφτά ή να την υγεία του. Απλά, εκείνο που είναι ανεπίτρεπτο, σύμφωνα με την στωική φιλοσοφία, είναι να ξεπουλάς τα πάντα, να χάνεις, ας πούμε, κάθε ίχνος αξιοπρέπειας μόνο και μόνο για να αποκτήσεις λεφτά ή για να μην αρρωστήσεις. Κανένα αγαθό, ακόμη και η ζωή, που κανένας μας υπό κανονικές συνθήκες δεν θα ήθελε να χάσει, δεν πρέπει να το

συντηρούμε, αν δεν μας εξασφαλίζει την ηθική ακεραιότητά μας. Αυτό που μετράει περισσότερο, όσο υπάρχομε, είναι το καλό. Σε κάθε ενέργειά μας αυτός πρέπει να είναι μοναδικός στόχος μας: πώς με την δική μας δράση θα συμβάλλομε στην κυριαρχία του καλού στον κόσμο.

Τώρα, βέβαια, εσύ μπορεί να σκεφτείς μέσα σου για μένα «πω, πω, Θεέ μου, τι υποκρισία». Να μιλάει για την ηθική και για το καλό, ποιος; Εγώ, ένας εγκληματίας, ένας φονιάς. Κι όμως, πάτερ μου, ίσως εμείς οι αμαρτωλοί, που γνωρίσαμε την σκοτεινή όψη της κακίας, μπορεί να είμαστε σε θέση να εκτιμήσομε καλύτερα πόσο σπουδαίο πράγμα είναι η αρετή. Άλλωστε, κι ο Χριστός, που, όπως λέτε εσείς οι αντιπρόσωποί του στην γη, ήρθε στον κόσμο για να σώσει το ανθρώπινο γένος, σε μας, τους αμαρτωλούς, έστρεψε τρυφερά το βλέμμα του και άπλωσε το χέρι του για να μας τραβήξει από το βούρκο όπου βρεθήκαμε.

Αλλά και οι Στωικοί μη νομίζεις, όσο απόλυτα κι αν μίλησαν για την αξία του καλού, ήταν, παρόλα αυτά, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, ανεκτικοί απέναντι στο κακό. Πίστευαν ότι μέσα από το κακό μπορεί να γεννηθεί το καλό. Να, τα μυρμήγκια, που σου έλεγα προηγουμένως, ξέρεις πόσο ενοχλητικά γίνονται το βράδυ που πάω να κοιμηθώ; Τα νιώθω να περιφέρονται στον λαιμό μου, να περνάνε στο πρόσωπό μου και να ανεβοκατεβαίνουν να μπαίνουν στα ρουθούνια μου, να χώνονται στα αυτιά μου, να παρελαύνουν στα χείλη μου, καμιά φορά μάλιστα, επειδή κοιμάμαι με ανοιχτό το στόμα, να πέφτουν μέσα και να φτάνουν ως τον φάρυγγά μου υποχρεώνοντάς με, για να γλιτώσω από όλα αυτά, να μένω ξύπνιος ... Κι αυτό, ξέρεις, είναι καλό για μένα, τελικά. Αντί να μένω στο κρεβάτι και να κοιμάμαι βλέποντας όνειρα και εφιάλτες που διαλύονται με το πρώτο άνοιγμα των ματιών μου, καλύτερα δεν είναι να μένω ξύπνιος και να περνάω τις ώρες της ατέλειωτης μοναξιάς μου είτε διαβάζοντας, είτε σκάβοντας μέσα στην ψυχή μου για να δω τι αξίζει και τι δεν αξίζει στην ζωή μας, είτε προσπαθώντας να αφουγκραστώ τις υποδείξεις του λόγου μέσα μου για

να έλθω σε επικοινωνία με τον παγκόσμιο λόγο που διαχέεται παντού στην φύση κι, έτσι, εγώ, ένα μικρό μέρος, μια απειροελάχιστη κουκίδα στο σύμπαν, να πετύχω να εναρμονιστώ με την ολότητα στην οποία ανήκω.

Γιατί, τελικά, το κλειδί για να εκτιμήσεις σωστά ένα πράγμα είναι, όση αποστροφή και οδύνη κι αν προκαλεί αυτό, να το μην βλέπεις αποσπασματικά, ξεκομμένο από οτιδήποτε άλλο γύρω του, αλλά να το κοιτάς συνολικά, σαν ένα κομμάτι που ανήκει σε μια ολότητα, στην ολότητα της φύσης, στο σύμπαν. Έτσι, κάτι –ένα έγκλημα, ένας φόνος, ας πούμε– που είναι κακό αν το δεις μεμονωμένα επικεντρώνοντας την προσοχή σου αποκλειστικά σε αυτό, μπορεί –πού ξέρεις;– να δικαιολογηθεί σαν μέρος ενός ευρύτερου συνόλου. Και σε ένα αριστουργηματικό θεατρικό έργο μπορεί να περιλαμβάνονται αισχρά λόγια ή ορισμένα από τα πρόσωπα να είναι καταχθόνια. Αυτά, άμα τα σκεφτείς ξεκομμένα από την εξέλιξη της πλοκής του έργου, ενδεχομένως να σε κάνουν να ντραπείς ή να εξοργιστείς. Σκέπτεσαι, όμως, τι θα γινόταν αν ένας σκηνοθέτης, για να μην προκαλέσει τα χρηστά ήθη των θεατών, αποφάσιζε να παραλείψει τα αισχρά λόγια και να κόψει τους ρόλους των κακών; Το αριστούργημα θα μετατρέπóταν σε πατάτα. Φαντάσου, αν από τον Οθέλο διαγραφόταν ο εκδικητικός και μηχανορράφος Ιάγος, που στήνει όλο το παιχνίδι μέσα στο οποίο μπαίνουν ανυποψίαστοι οι άλλοι ήρωες για να παίξουν τον δικό τους ρόλο ο καθένας. Θα υπήρχε καθόλου δράμα; Χωρίς τον αποκρουστικό, τον κυνικό Ιάγο τίποτε από εκείνα στο έργο που, μαζί με άλλες θετικές αντιδράσεις των ηρώων, μας διεγείρουν τις δυνάμεις της ψυχής μας παρακολουθώντας το δεν θα συνέβαινε.

Έτσι είναι κι ο κόσμος μέσα στον οποίο ζούμε: ένα δράμα, όπου συνυπάρχουν το καλό και το κακό και όπου δρουν αδιακρίτως οι ενάρετοι και οι φαύλοι. Μέσα σε έναν τέτοιο κόσμο παρηγοριέμαι κι εγώ ότι μπορεί να δικαιολογηθεί η παρουσία εμένα του αμαρτωλού. Πού ξέρεις, αν μπορούσε να χωρέσει στο μυαλό μας ο κόσμος στην παραμικρή λεπτομέρειά του,

ίσως τότε να βλέπαμε ότι τελικά βγαίνοντας εκτός η πουτάνα που καθάρισα διευκολύνθηκαν κάποιες σχέσεις ..., κάποιες διαδικασίες ... που αλλιώς, εξαιτίας της παρουσίας της, δεν θα προχωρούσαν, ή ίσως να βλέπαμε ότι η εκτέλεσή μου για το κακό που προκάλεσα θα συνέβαλε στην εξέλιξη των πραγμάτων, η οποία μπορεί να μπλοκάρει, αν συνέχιζα να υπάρχω, ... Πού ξέρεις ... Όλα είναι πιθανά ...

Τα πάντα, όμως, κάποτε θα ξεκαθαριστούν. Γιατί τίποτε από τα πράγματα που συνθέτουν τον κόσμο δεν δημιουργήθηκε για να διαγράψει έναν –άλλο από αυτά μεγαλύτερο κι άλλο μικρότερο– κύκλο και μετά να εξαφανιστεί. Απεναντίας, οι Στωικοί είπαν ότι ο κόσμος έχει απεριόριστο μέλλον. Φτάνοντας, δηλαδή, ο κόσμος αυτός στο τέλος μιας μακράς πορείας που ξεκίνησε πριν από πολλά-πολλά χρόνια θα πάρει φωτιά μεν και θα καταστραφεί, αλλά πρόσκαιρα, στιγμιαία. Γιατί αμέσως μετά, μέσα από τις στάχτες του, θα ξαναγεννηθεί, για να συνεχίσει την πορεία του μέχρι πάλι να αναφλεγεί και να γεννηθεί ξανά μέσα από τις στάχτες, για να συνεχίσει την πορεία του μέχρι πάλι να πάρει φωτιά και να γεννηθεί ξανά μέσα από τις στάχτες ... και μετά πάλι το ίδιο ... και ξανά το ίδιο, χωρίς ποτέ τελειωμό. Ο κόσμος μας ποτέ δεν θα χαθεί οριστικά ούτε και θα γεράσει, αφού αιώνια θα επιστρέφει στο σημείο της καταστροφής του, από όπου θα αρχίζει κάθε φορά, ανανεωμένος πια, μια νέα πορεία. Με την γλάστρα, όμως, όπως λένε, ποτίζεται κι ο βασιλικός. Γυρίζοντας, θέλω να πω, ο κόσμος πίσω για να ανανεώσει την πορεία του, μοιραία γυρίζομε πίσω κι εμείς, τα κομμάτια του, για να ξεκινήσομε μια νέα πορεία. Ο καθένας μας, όπως και το κάθε πράγμα, όταν ο κόσμος στο πλαίσιο της αιώνιας επιστροφής του, ξαναγεννιέται, επιστρέφει στο σημείο που ήταν πριν καταστραφεί.

Όταν, λοιπόν, ο κόσμος, που μετά την εκτέλεσή μου θα συνεχίσει την πορεία του μέχρι να καταστραφεί, ξαναγεννηθεί, τότε κι εγώ, όπως κάθε άλλο τμήμα του, θα εμφανιστώ όπως ήμουνα την στιγμή που ο δήμιος πήγαινε να μου καρφώσει στο χέρι την ένεση με το

δηλητήριο, και θα αρχίσω από εκείνο το σημείο να υπάρχω πάλι κάνοντας πλέον στην ζωή μου καλύτερες ενδεχομένως επιλογές χάρη στις εμπειρίες και την γνώση που απόκτησα ως την στιγμή της εκτέλεσής μου.

Ίσως, να καταλαβαίνεις τώρα, πάτερ, γιατί είμαι τόσο ήρεμος –ελάχιστες ώρες πριν από την εκτέλεσή μου. Η αιώνια επιστροφή του κόσμου, που διακήρυξαν οι Στωικοί, παρασέρνει κι εμένα μαζί της κάνοντάς με να πιστεύω ότι, σαν μέρος της ολότητάς του, όσο αυτός θα γεννιέται ξανά και ξανά χωρίς τελειωμό, θα ξαναγουρίζω κι εγώ στην ζωή ό,τι τραγικό κι αν μου συμβεί, ό,τι κι αν μου κάνουν οι άλλοι, όσο κι αν οι δικαστές μου αποφάσισαν να εξαντλήσουν την εξουσία τους επάνω μου, με όσο κυνισμό κι αν με εκτελέσει ο δήμιος.

Τι νομίζεις ότι θα μπορούσαν να μου κάνουν ο Άνυτος και ο Μέλητος αν ζούσαν σήμερα και αποφάσιζαν, όπως έστειλαν τον Σωκράτη στο δικαστήριο, να με κυνηγήσουν; Το πολύ-πολύ να με σκοτώσουν ... Σε καμιά περίπτωση, όμως, δεν θα μπορούσαν να με βλάψουν. Γιατί, όπως όλα τα όντα που αποτελούμε τον κόσμο, στο πλαίσιο της αιώνιας επιστροφής θα επιστρέψω κι εγώ κάποτε μετά την εκτέλεσή μου για να συνεχίσω την πορεία μου μαζί με τους συνοδοιπόρους μου: τους συνανθρώπους μου, τους άλλους έμβιους οργανισμούς και τα πράγματα.

Αντιμετωπίζω, πίστεψέ με, τον θάνατο γαλήνιος, δίχως την ανάγκη καμιάς βοήθειας απέξω ή της παρηγοριάς που άλλοι, όπως εσύ πάτερ, αισθάνεστε ως καθήκον να προσφέρετε στους πάσχοντες. Πρέπει, όπως έλεγε ο Μάρκος, να στέκεις όρθιος, όχι ορθωμένος από τους άλλους. Την ώρα που θα παθαίνω περιμένω την ψυχή μου να βγαίνει από αυτό το φθαρτό περικάλυμμα όπως ο πατέρας περιμένει τότε θα βγει το παιδί από την κοιλιά της γυναίκας του. Είμαι έτοιμος να φύγω, ακολουθώντας την προτροπή του εστεμμένου φιλοσόφου: να παίρνεις χωρίς αλαζονεία και να παραιτείσαι με προθυμία. Καληνύχτα,

λοιπόν ... (καθώς η σκιά σηκώνεται για να φύγει) Α, κι ευχαριστώ για τον κόπο που έκανες να έρθεις ως εδώ και ... να με ακούσεις τόση ώρα να φλυαρώ... Σε ευχαριστώ.

